

■ Hospodářský vývoj obou územních částí naší republiky v minulosti děl se vlivem odlišných politických poměrů a daných hospodářských podmínek po dlouhé období nerovnoměrně. Tato nerovnoměrnost vývoje se projevila i po pádu feudalismu a nástupu kapitalismu.

VLEKLÁ LIKVIDACE FEUDALISMU NA SLOVENSKU— BRZDA ROZVOJE INTENZITY V POČÁTCÍCH KAPITALISMU

Abychom mohli sledovat vývoj intenzity, je nutno přihlédnout nejdříve k podmínkám, které se vytvořily pro vývoj slovenského zemědělství po roce 1848.

Slovenské obyvatelstvo od dob feudalismu bylo zatlačeno do hor s horšími přírodními a ekonomickými výrobními podmínkami. Vytvořily se horské oblasti s největší hustotou obyvatelstva a s nejmenšími možnostmi obživy. Diferenciace rolnictva se prohlubovala. Země byla ovládána velkostatkem, malorolnictvo mělo málo půdy, počet bezzemků rostl. Odstranění feudalismu, které v rakouských zemích ve srovnání se západní Evropou se opozdilo o 60—50 let, se neudálo — na rozdíl od českých zemí — na Slovensku rázem. Bylo zde provedeno nedokonale; feudální poměry byly vládoucí velkostatkářskou třídou uměle o desítky let prodlužovány, slovenské malorolnictvo bylo ještě olupováno o půdu během samého „vyvazování“ z feudalismu.

Zrušení poddanství bylo provedeno způsobem, který znamenal v našich zemích, zvláště však na Slovensku, posílení majetkových a třídních pozic šlechty. Ta přešla do období kapitalismu s obrovskými sumami náhrad (20násobek roční hodnoty zrušených feudálních urbánních poddanských povinností), které umožnily rychlejší rozvoj intenzity výroby na velkostatkách. Urbánní patent z r. 1853 (který se tedy opozdil o pět let proti zákonu o zrušení poddanství v českých zemích) dával jí možnosti dalšího vyvlastňování a polofeudálního vykořisťování rolníckých mas.

Urbánní patent osvobodil od feudálních povinností pouze urbánní půdu, která ve slovenských župách tvořila jen 23 % veškeré půdy, kdežto ostatní půda v držení rolníků — půda nově zorněná (kopanice) a půda smluvně obdělávaná — byla vyhlášena za majetek vrchnosti. Za tuto půdu museli rolníci odvádět všechny feudální povinnosti, dokud se z nich nevykoupili, anebo dokud jim vrchnost půdu neodňala. V mnohých obcích, např. v Budměřicích, plnili rolníci všechny feudální povinnosti do roku 1873. Propukaly četné bouře a pro-

testní akce rolníků proti těmto nespravedlnostem feudálů. Urbární patent dále stanovil tzv. komasaci či segregaci, tj. vydělení a scelení panské půdy do velkých lánů, přičemž šlechta znovu zabírala selskou půdu, jak o tom svědčí dlouhodobé urbární soudní procesy mezi vrchností a rolníky, a rovněž tento patent neumožnil rychlý přechod k individuálnímu hospodaření urbánních rolníků na vydělených honech půdy.

V českých zemích byli poddaní vázáni k vrchnosti právním poměrem tzv. vlastnictví neúplného či děleného (*dominium divisum*), kdy vrchnost byla vlastníkem půdy a poddaný vlastníkem užitku. Vlastnictví užitku se vztahovalo již k přesně vymezeným pozemkům každé usedlosti. Faktické vydělení pozemků do individuálního užívání bylo v českých zemích provedeno již se samým vznikem feudalismu, a proto předpoklady kapitalistického způsobu hospodaření i v rolnických hospodářstvích, založeného na soukromém vlastnictví, vynikly výrazněji než na Slovensku.

Zde byla vrchnost výslovným vlastníkem půdy v každém směru. Poddaný měl pouze pracovní povinnost a právo jen na odměnu, náhradu za práci. Užívání pozemků patřilo urbánské obci jako právní jednotce. Obec každoročně přidělovala, tj. určovala podíly půdy jednotlivým rolníkům podle honů ozimu a jaře ve vázanosti obůrové v trojhonném hospodářství a prikazovala společný postup práce a pastvy dobytka. Poddaní rolníci neměli žádný individuální majetek pozemkový (mimo záhumenek), měli jen právo používat společné půdy. Pastviny a louky vzhledem k horské poloze a vzdálenosti byly používány povětšinou společně. Na Slovensku doznívala v urbánských obcích vlastně prastará sousedská občina až do 19. století. Poměry poddanské v Uhrách byly vždy těžší; poddaný pracoval zdarma pro stát, církev, vrchnost, župu, obec. O zvyšování intenzity zemědělské výroby v hospodářství poddaných nemohlo být ani řeči.

Zatímco v českých zemích byla uskutečněna likvidace poddanských poměrů poměrně rychle, umožňovala na Slovensku vleklá likvidace poddanství další vykořisťování všeho druhu. Feudálové nutili např. neoprávněně poddané k výkonu roboty a k platům i po vydání urbárního patentu. Teprve r. 1920 byly zrušeny v některých krajích Slovenska ještě existující feudální povinnosti spočívající v tom, že přiřazení rolníci a osadníci řeckokatoličtí odváděli farářům desátek ze sklizně, vykonávali pro ně práce ruční nebo potažní apod.

Šlechta, která si udržela moc ve státě, přála si zachování dosavadních poměrů, které byly pro ni tak výhodné, a bránila rozkladu urbánských řádů a volnému vlastnictví části dosavadní urbánské držby bývalými poddanými. To bylo napraveno teprve r. 1871, kdy byla nařízena tzv. proporcionace, tj. stanovení podílů půdy ze společného vlastnictví pro každého rolníka, a parcelace, tj. vymezení a přidělení pozemků do vlastnictví každé urbánské usedlosti. Slovenské maloroľníctvo hospodařící v urbánské obci až do r. 1871 bez přidělení stálých pozemků do trvalého vlastnictví, u něhož se proto nevyvinulo silnější citění individuálního vlastnictví, vykořisťované feudalismem ještě desítky let v době kapitalismu, bylo pak nastupujícím systémem kapitalistického vykořisťování ještě více postiženo.

PROTIKLADY V POZEMKOVÉ DRŽBĚ — DALŠÍ PŘEKÁŽKA ROZVOJE INTENZITY V NÁSTUPU KAPITALISMU NA SLOVENSKU

Vývoj kapitalismu se ve všech zemích naší republiky děl „pruskou cestou“, avšak feudální velkostatek udržel si na Slovensku mnohem větší nadvládu než v zemích českých a přešel do kapitalismu s obrovskými pozemkovými majetky.

Zemědělství bylo v době nástupu kapitalismu na Slovensku jednak méně vyspělé a podmínky kapitalistického vývoje nepříznivější, rozvoj průmyslu ve srovnání s českými kraji byl nepatrný a feudální přežitky trvaly nadále ve velké míře.

Sociální protiklady se zostřily; na jedné straně se vytvořily ohromné velkostatky, s nimiž bylo možno srovnat jedině rozsáhlé velkostatky junkerské v Meklenbursku, na druhé straně masy rolnictva, zvláště pak jejich zproletarizované vrstvy, které nedostaly půdu, byly nuceny žít se prodejem své pracovní síly na velkostatku. Zatímco velkostatek přešel do kapitalismu se scelenou plochou a s nejlepší půdou, rolnická držba, u níž se projevila silná diferenciaci již za feudalismu, byla tříštěna dále z mnohých příčin.

Byl to především způsob, jakým bylo provedeno vydělení honů jednotlivým rolníkům z urbářské držby. Tato „parcelace“ se uskutečnila na Slovensku jednak příliš pozdě, jednak podle zásad prastaré slovanské sousedské spravedlnosti. Příděl půdy byl totiž proveden v dlouhých úzkých pásech jdoucích od dědiny až na obvod katastru, a to proto, aby každá usedlost dostala půdu blízkou i vzdálenou, lepší i horší podle toho, jak se půda měnila ve svém složení a jakosti na ploše katastru urbářské obce. Tento způsob vydělení půdy do soukromého vlastnictví je znám nejen z českých krajů, ale i z Meklenburska, jak jej provedli Slované před 10. stol. Důmyslnost a spravedlivost tohoto rozdělení obdivoval zejména německý prof. Jakob i ve svých pracích z let 1850. To samo o sobě by byla věc spravedlivá, i když hospodářsky málo příznivá.

Avšak půda nebyla rozdělena mezi skutečný počet rolníků celoláníků, pololáníků, čtvrtláníků a želiářů (kteřížto poslední užívali jednu osminu lánu), nýbrž na lánovou jednotku, tj. lánovou usedlost. Ta měřila v intravilánu 43 arů (tj. záhumenky) a v extravilánu byly role a louky vymezovány v urbářské obci každoročně k užívání dané lánové usedlosti (nazývané sseccie, sedenie, urbářský dílek, maďarsky urbéri telek) ve výměře asi 7–17 ha polí, 3–10 ha luk podle toho, ve které oblasti se obec nacházela. Přidělenou půdu pro lánovou jednotku si pak rozdělili buď 2 pololáníci, 4 čtvrtláníci nebo 8 želiářů novým pokrájením vydělených pásů podélně a příčně. Tak vznikla další pozemková roztržitost půdy na Slovensku, neboť původních lánových usedlostí bylo již málo, a v třídní, od 17. do 19. století zesilované diferenciaci rolnictva se usedlosti drobily stále více na čtvrtláníky a želiáře (Dějiny Slovenska 1956, Janšák 1932, Horák 1932, Reich, Lom 1934).

K roztržitosti rolnické půdy přispívaly další okolnosti; především to bylo dědické právo. Zatímco v českých krajích trval výměnek a usedlost dědil jen jeden dědic, na Slovensku vlastnil usedlost majitel až do své smrti a pak se usedlost rovným dílem drobila mezi syny a dcery. Došlo tak k dalšímu tříštění pozemků a k nepřehlednosti pozemkové držby jednak pro nedostatečnou evidenci pozemkové držby, jednak pro nemožnost zanášet do map mizivě malé plochy stále se tříštících pozemků, takže se zapisovaly do pozemknovních protokolů jen ideální spoluvlastnické podíly dědiců vyjádřené často ve fantasticky zlomkových číslech.

Volný trh s půdou za kapitalismu, nedostatek úvěru, rostoucí tlak bezzemků je příčinou nového drobení půdy. Rolnické usedlosti, zvláště pak v době krize z let 1870, přicházely do dražby, půda se prodávala po malých kouscích. Na vyplácení rodičovských podílů sourozencům nebylo peněz, úvěru nebylo, pánova silná úvěrová lichva, a tak se dále dělila hospodářství mezi syny. Na druhé straně byla touha nových dědiců drobné půdy zvětšit si svou půdu nákupem parcel z půdy přicházejících do dražeb nebo na prodej.

V době zrušení poddanství bylo v 16 slovenských župách 69 710 celých urbánních usedlostí, které byly rozděleny mezi 166 926 urbánních rolníků (Přehled čs. dějin, 1960). Na jednoho urbánního rolníka připadly jen čtyři desetiny urbánské usedlosti (4–10 ha zemědělské půdy). V uvedeném počtu nebylo zahrnuto 210 000 nejdrobnějších rolníků a chalupníků.

V devíti ryze slovenských župách vykazuje na sklonu let 1860 struktura pozemkové držby naprostou převahu velkostatku: téměř dvě třetiny veškeré půdy vlastnilo 1,63 % majitelů velkostatků nad 100 jiter, zatímco 58,18 % nejdrobnějších rolníků s výměrou do 5 jiter obhospodařovalo pouze 8,3 % půdy (tab. I).

I. Struktura pozemkové držby v devíti ryze slovenských župách koncem let 1860 v %, podle Přehledu čs. dějin (Praha 1960)

Velikostní skupina (v jitrech)	Počet podniků (vlastníků) %	Obhospodařovaná půda %
do 5	58,18	8,3
5 – 15	28,83	13,8
15 – 30	10,17	10,5
30 – 100	1,19	3,6
100 – 1000	1,39	30,4
nad 1000	0,24	33,4
Úhrnem	100	100
Celkem	259 077 vlastníků	asi 5 430 000 jiter půdy

Třída slovenských rolníků se silně v této době rozkládala, malorolnictvo je zatlačováno do řad proletářů, jejichž počet v uvedených župách činil asi 100 000. Zchudlí rolníci a bezzemci byli vystaveni dvojnásobnému útlaku — sociálnímu a národnostnímu; zaostalý průmysl je nemohl zcela absorbovat, a tak zbyla jen cesta živoření doma nebo vystěhovalectví. V letech sedmdesátých minulého století činil podíl drobných rolníků do 5 jiter na Spiši 83 %, v Liptově 71 %, v Nitranské župě 63 %, v Trenčanské a Zvolenské 62 %, v Tehovské 61 %, v Turci 53 % z celkového počtu všech hospodářů. Jen ve dvou župách, na Oravě a v Šariši, převažovali co do počtu rolníci ve skupině 5–15 jiter půdy.

Rozklad rolnické držby pokračoval i v dalších letech. Koncem 19. století činil podíl drobných hospodářství do 5 jiter 52 % ze všech hospodářství na Slovensku, avšak jejich podíl na půdě klesl na 6 % plochy veškeré půdy (i lesní). Kdyby byla odečtena lesní půda (soustředěná hlavně v držbě velkostatku) a počítána pouze půda zemědělská, stoupl by o něco procentový podíl půdy drobných hospodářství.

Statistika z r. 1921 potvrzuje stálou převahu velkostatku a rozdrobenost malorolnické držby. Velkostatek nad 100 ha zaujímá více než 50 % veškeré půdy (zemědělské půdy plných 31 %), zatímco v Čechách 35 % veškeré půdy (zemědělské 12,2 %) a na Moravě a ve Slezsku 36 % půdy (zemědělské 9,9 %).

Drobná hospodářství do 5 ha však měla na Slovensku jen 18,5 % zemědělské půdy, ačkoli jejich podíl co do počtu činil 67,7 %!

Buržoazní pozemková reforma po roce 1919 nesplnila naděje českých a slovenských rolníků; na Slovensku bylo přiděleno drobným držitelům jen 240 000 ha půdy (pouze 24 % zemědělské velkostatkářské půdy), zatímco počet velkostatkářů byl vytvořením zbytkových statků posílen, takže v roce 1930 podíl počtu velkostatků nad 100 ha byl větší než v roce 1921 (vzestup jejich počtu z 0,9 % na 1,0 %). Velkostatek na Slovensku po roce 1921 nebyl oslaben ve svých pozicích; v roce 1930 mu patřilo jen o 5 % méně půdy než v roce 1921 (pokles z 31,0 % na 25,9 %) a mohl rozvíjet své kapitalistické formy hospodaření neztencenou měrou (tab. II).

II. Struktura pozemkové držby na Slovensku v letech 1921—1930 podle Sčítání zemědělských závodů z roku 1921 a 1930

Velikostní skupina ha	Počet podniků		Zemědělská půda	
	1921	1930	1921	1930
do 1	25,0	20,9	1,9	1,5
1 — 5	42,7	44,3	16,6	17,7
5 — 10	19,3	20,9	19,8	22,0
10 — 30	10,8	11,5	22,5	24,7
30 — 100	1,3	1,4	8,2	8,2
přes 100	0,9	1,0	31,0	25,9
Celkem	100	100	100	100

KAPITALISMUS NEUMOŽNIL NÁLEŽITÝ ROZVOJ INTENZITY ZEMĚDĚLSKÉ VÝROBY NA SLOVENSKU

Hlavní soustavou hospodaření rolnictva byl trojhonný systém, který v některých vyšších polohách, kde nebylo možno sít ozim, přecházel ve dvojhonný: úhor, jař. Společná pastva vedla k zachování společného trojhonného hospodaření pro celou obec ještě více než 20 let po zrušení poddanství. Nové plodiny — polní píce a cukrovka — a s nimi i nové soustavy střídavého hospodaření vnikaly do rolnického hospodaření proto později než v českých krajích. Pronikání nových výrobních prostředků — náradí a strojů — do malorolnické praxe bránila jak roztržitost pozemkové držby, malá výměra půdy, tak i nedostatek finančních prostředků a odborného vzdělání malorolnictva. Vývoj techniky se opožďoval.

Pouhý dostatek pracovních sil v drobných a středních hospodářstvích bez náležitých investičních prostředků, bez levného úvěru, bez odborného vedení hospodářství nemohl přivodit rychlejší rozvoj intenzity malorolnické výroby. Novým kapitalistickým poměrům se dovedla přizpůsobit jen část rolnictva, zejména středních a větších rolníků. Velkostatek, posílen velkými sumami náhrad, mohl lépe rozvíjet svoji výrobu, zejména kdyby si byl rychleji osvojoval novou techniku. Protože měl na Slovensku dostatek pracovníků k dispozici v masách zproletarizovaných bezzemků, založil svou organizaci především na využití levných pracovních sil

jak stálých, tak i sezónních; tím lze vysvětlit opoždování velkostatků v technickém vybavení, i když některé z nich činily výjimku.

Slovensko se stalo rezervací laciné pracovní síly; zemědělský proletář se stěhoval houfně na sezónní práce na dolnozemské i rakouské velkostatky. Mzdy byly nejnižší ze všech částí Rakouska-Uherska, dělníci si přivázeli z maďarských nížin často jen několik pytlů kukuřice nebo jiného obilí, z nichž žily nucně jejich rodiny po celou zimu. Při početných rodinách žijících na malé výměře půdy, za stálého útlaku velkostatku nejenže nemohlo maloroľnictvo náležitě rozvíjet svá hospodářství, ale nemohlo se vyhnout ani zadlužení a úvěrové lichvě. Začátkem osmdesátých let bylo v Uhrách zadluženo 37,3 % pozemkového majetku v rozloze do 10 jiter; na tomto zadlužení mělo Slovensko vysoký podíl. Drobní a střední roľníci byli ožebračováni a za lichvářských úvěrových podmínek přicházeli o veškerý majetek. V letech 1870—1890 klesl počet samostatných vlastníků půdy o 15 % a v příštích deseti letech o dalších 15 %. Podle uherské statistiky změnilo koncem 19. století majitele asi půl miliónu usedlostí, zejména pro zadlužení; to se týkalo předešlým také Slovenska.

Slovenské roľnictvo se pokusilo o obranu proti lichvářskému úvěru zakládáním tzv. pomocných pokladnic jako lidových peněžních ústavů podle vzoru Čech a Moravy; zásluhy o jejich zakládání si získal D. G. Lichard. V letech kolem 1870 vzniklo na Slovensku několik desítek takových pokladnic, které však, pokud se udržely, v roce 1898 byly centralizovány a staly se nástrojem hospodářské politiky maďarských statkářů. Roľnictvu tak pomozeno nebylo. Docházelo proto k hromadnému vystěhovalectví do Ameriky a jiných zemí, kam odcházely statisíce Slováků. Za 10 let od roku 1899 do 1909 se do USA vystěhovalo 350 000 Slováků, ročně tedy 35 000 osob.

Shrňme hlavní příčiny, které osvětlují, proč rozvoj intenzity zemědělské výroby se na Slovensku v kapitalismu opozdil za českými zeměmi. Byl to tužší útlak sociální i národnostní, který trval na Slovensku po celé 19. století, mnohem pozdější a nespravedlivě provedené vyvázání maloroľnictva z pout feudalismu, roztržistěnost pozemkové držby. Na Slovensku nebyl průmysl, který později vznikl ve zcela nedostatečné míře, jen dostatek levné pracovní síly stěhovavého dělnictva z hor do uherských nížin, dělnictva odcházejícího za prací do vzdálených krajů a měst. To je třeba uvážit, posuzujeme-li kapitalistický výrobní způsob, pokrokovější ve srovnání s feudalismem, na Slovensku a v českých krajích.

Výrobní síly se za kapitalismu značně rozvinuly, avšak nestejně, pokud jde o oblasti našeho státu. Vzestup intenzity zemědělské výroby po roce 1848 nastal sice ve všech oblastech našich zemí, ale s různou silou. Z příčin shora uvedených byl pomalejší na Slovensku než v českých zemích. Vývoj však byl všude nestejně. Rychlejší byl na velkostatku než v maloroľnických hospodářstvích, zejména v produkci rostlinné. Největší rozvoj byl v řepářských oblastech, menší v horských oblastech, které nadto na Slovensku, na Valašsku a jinde se vyznačovaly značnou hustotou zemědělského obyvatelstva. Rychlejší intenzitu výroby zaznamenal kapitalistický velkostatek v řepářských oblastech Slovenska než např. maloroľnické hospodářství v jižních Čechách. Vcelku však slovenské zemědělství ve vzestupu průměrné intenzity se značně opoždovalo za českými zeměmi.

VÝROBNÍ PODMÍNKY A STUPEŇ VYUŽITÍ PŮDNÍHO FONDU

Zemědělská výroba na Slovensku má především odlišné přírodní podmínky na rozdíl od českých krajů. V ČSSR se uplatňuje z podnebních faktorů hlavně

poloha zeměpisná, poloha k mořím, nadmořská výška, konfigurace terénu, blízkost vodních ploch.

Klima zasahuje do zemědělské výroby pronikavěji než půda, kterou si člověk dovedl podmanit účinněji; vytvořil si na rozdíl od přirozené úrodnosti půd zvýšenou, diferenciální, ekonomickohospodářskou úrodnost půd. To má zvláštní význam pro slovenské zemědělství, aby průměrná nižší přirozená úrodnost půdy byla stále přiváděna na vyšší úroveň hospodářské úrodnosti.

V západních částech československého území se více projevuje vliv oceánu, ve slovenských krajích směrem na východ se zesiluje vliv kontinentálního podnebí s větším rozpětím teplot v zimních a letních měsících, s vyšším počtem dní slunečního záření. Více než zeměpisná šířka a délka se v ČSSR uplatňují výškové poměry a členitost terénu. Na každých 100 m nadmořské výšky se zkracuje vegetační období o 8—9 dní. Nejdelší vegetační období má jižní Slovensko (přes 180 dní), jižní a střední Morava a nejteplejší oblasti Čech (170 i více dní). Ostatní oblasti — úměrně s nadmořskou výškou — mají vegetační období kratší — 160 až 130 i méně dní.

Slovensko má 27,5 % ploch s nadmořskou výškou do 200 m, zatímco české kraje jen 5,1 %. To jsou plochy s nejdelší vegetační dobou, nejvhodnější pro teplomilné rostliny, avšak s nižšími dešťovými srážkami, kde je zvýšené nebezpečí sucha a zavlažování má proto vysoký produkční účín. Podíl ploch do 300 m n. m. činí na Slovensku 40,6 %, v českých zemích jen 24,1 %. Na druhé straně má Slovensko 18,5 % ploch položených výše než 750 m n. m., kdežto české kraje jen 7,3 %. Plochy s extrémní výškou do 200 m a nad 750 m n. m. činí tedy na Slovensku dohromady 46 %, kdežto v českých krajích jen 12,4 %. Podíl ploch v rozmezí od 200 do 750 m činí v českých zemích 87,6 %, na Slovensku 54 %.

S nadmořskou výškou souvisí množství dešťových srážek (výše jejich rozpětí je — podobně jako rozpětí teplot — větší na Slovensku) a stanovení výrobních oblastí, jejichž podíl plochy je ve shodě s podílem ploch podle nadmořské výšky. Rozlišujeme-li výrobní oblasti — ne vždy zcela přesně — na intenzivní (kukuřičná a řepařská) a na extenzivní (bramborářská a horská), pak 56,9 % zemědělské půdy a 69,1 % orné půdy ve slovenských krajích zaujímají oblasti intenzivní, zatímco v českých krajích je poměr obrácený — dvě třetiny ploch patří do oblastí extenzivních (66,8 % zemědělské půdy a 62,3 % orné půdy) (Rajónizace zemědělské výroby, 1963).

Průměrná přirozená úrodnost půd slovenských krajů, měříme-li dřívějšími katastrálními výnosy, je nižší než v českých krajích. Katastrální výnos na hektar zemědělské půdy činí tu v průměru 14 korun (v méně před první světovou válkou), zatímco v českých krajích 25—26 korun. Katastrální výnosy Slovenska spíše než úrodnost půdy vyjadřují úroveň zemědělské výroby v letech 1920, protože se v nich zračí vedle přirozené úrodnosti půdy také ekonomické podmínky a poměry. Sama úrodnost půd nevykazuje tak velké rozdíly.

Rajónizace zemědělství — kromě jiných hledisek — třídila půdy podle úrodnosti do tří skupin. V první, nejúrodnější skupině, má Slovensko více úrodných půd (17,2 %) než české kraje (15,7 %); zato ve druhé skupině středně úrodných půd má Slovensko jen 21,2 % (české kraje 51,2 %) a ve třetí skupině nejméně úrodných půd 61,6 % (české kraje jen 33,1 %) (Rajónizace zemědělské výroby v ČSSR, 1963).

Sama půda není ovšem limitující faktor intenzity; o stupni využití půdy rozhoduje technika kultivace půdy a příznivost podnebí. Slovensko má mimoto

větší svažitost území, s čímž souvisí také stupeň obtížnosti orby a kultivace a přístupnosti území (doprava, vzdálenost od komunikací). Zatímco v českých krajích na 95 % území není vzdálenost ke dráze větší než 10 km, je ve slovenských krajích jen 80 % území, odkud nemají k železniční stanici dále než 10 km.

Slovenské kraje mají předpoklady stupňování intenzity zemědělské výroby ve všech výrobních oblastech ve shodě s výrobními podmínkami; v nižších polohách výroby rostlinné s teplomilnými rostlinami a chovu zvířat s užitkovým směrem mléko — maso, ve vyšších polohách s hlavním výrobním zaměřením na chov skotu.

EXTENZÍVNÍ VYUŽITÍ PŮDY NA SLOVENSKU

Ve využití půdy se vyznačuje Slovensko odlišnými ukazateli. Mělo vždy vyšší podíl lesa (v r. 1963 — 37,7 % celkové výměry) než české země (32,9 %) a nižší podíl zemědělské půdy (v roce 1963 — 54,7 %) než české kraje (57,5 %). Ve struktuře zemědělské půdy je nižší podíl orné půdy (65 %) než v českých krajích (74,2 %), větší podíl luk a pastvin (31,2 %) než v českých krajích (21,3 %) a větší podíl vinic (0,7 %), jichž je v českých krajích 0,16 %.

Struktura kultur je na Slovensku odlišná od českých krajů. Je tu menší podíl rolí a větší podíl trvalých travnatých ploch (30,4 %, českých krajích jen 21,5 %), zvláště pastvin (tab. IV) a vinic.

Lze předpokládat, že vývoj fondu zemědělské půdy byl na Slovensku obdobný jako v českých krajích: zprvu rychlý vzrůst od 18. století do roku 1948, poté pozvolnější růst novým přibíráním půd do kultivace (hlavně lesní půdy)

III. Roční úbytek zemědělské půdy v ha podle Statistických ročenek ČSR a ČSSR

Období	Slovenské kraje		České kraje	
	ha	% z plochy v r. 1895*)	ha	% z plochy v r. 1895*)
1895*) — 1920	2 122		9 958	
1920 — 1945	9 160		13 640	
1945 — 1963	5 166		12 055	
1895*) — 1963	5 515		11 896	
Celkový úbytek zemědělské půdy				
1895*) — 1963	375 000	12,3	797 000	14,9
Celkový úbytek orné půdy				
1895*) — 1920	205 000	10,5	776 000	17,6
Úbytek půdy	arů		arů	
1895*) — 1963				
na 1 obyvatele:				
zemědělské	8,76		8,24	
orné	4,79		8,03	

*) v českých krajích od roku 1896.

Ukazatel	1895	1920	1930	1938	1945	1950	1960	1963	České kraje 1963
A. V 1000 ha: role	1949	1918	1816	1770	1784	1734	1761	1744	3373
zahrady	59	48	20	22	22	33	75	80	192
vinice	17	10	10	14	12	13	17	18	7
louky	448	444	400	377	381	412	382	351	670
pastviny	580	580	612	576	572	590	519	485	294
zem. půda	3053	3000	2858	2759	2771	2782	2754	2678	4536
Intenzivní kultury:									
role, zahrady, vinice	2025	1976	1846	1806	1818	1780	1853	1842	3572
Extenzivní plodiny:									
louky a pastviny	1028	1024	1012	953	953	1002	901	836	964
B. Struktura plodin v %:									
role	63,8	63,9	63,5	64,2	64,4	62,3	63,9	65,1	74,3
zahrady a vinice	2,5	2,0	1,0	1,3	1,2	1,7	3,3	3,7	4,4
louky	14,7	14,8	14,0	13,7	13,7	14,8	13,9	13,1	14,8
pastviny	19,0	19,3	21,5	20,8	20,7	21,2	18,9	18,1	6,5
zeměd. půda	100	100	100	100	100	100	100	100	100
Intenzivní kultury	66,3	65,9	64,5	65,5	65,6	64,0	67,2	68,8	78,7
Extenzivní kultury	33,7	34,1	35,5	34,5	34,4	36,0	32,8	31,2	21,3
Úhrnem	100	100	100	100	100	100	100	100	100
Plocha chmelnic v 1000 ha (zahrnuta v rolich)	0	3	39	18	3	—	0	0	9,4
C. Vývoj v indexech									
role	100	98,4	93,1	90,8	91,5	88,9	90,3	89,5	82,4
zahrady a vinice	100	76,3	39,4	47,4	44,7	60,5	121,0	128,9	154,6
louky	100	99,1	89,3	84,2	85,0	92,0	85,3	78,3	94,9
pastviny	100	100	105,5	99,3	98,6	101,7	89,5	83,6	70,2
zeměd. půda	100	98,3	93,6	90,4	90,8	91,1	90,2	87,7	85,1
D. Podíl zemědělské půdy z veškeré půdy %	61,1	61,2	58,6	56,4	56,7	56,8	56,2	54,7	57,5

až do druhé poloviny 19. století. Od konce 19. století se projevuje dvojitý směr pohybu kultur ve všech našich zemích: úbytek zemědělské půdy zastavováním (budovy, stavby, komunikace atd.) a její zvětšování na úkor ploch málo využitých. V mnohých krajích Slovenska, zejména v horských oblastech s vysokou hustotou obyvatelstva, byla kultivována i půda na příkrých svazích, kde bylo

třeba vršit terasy, aby vodní přívaly nestrhly ornici. Byla to malorolnická drobná samozásobná hospodářství, která zornila příkře svažité půdy, nevhodné pro ornou půdu.

Pohyb nastal rovněž mezi kulturami; zmenšení orné půdy zastavováním (a na ornou půdu se soustředil největší nápor požadavků na stavební plochy vzhledem ke koncentraci měst a průmyslových středisek v úrodných oblastech krajů) bylo nahrazováno zorněním luk a pastvin. Statistika zápasila na Slovensku vždy s obtížným problémem delimitace kultur, aby mohla přesněji vymezit zemědělskou půdu od půdy lesní. Ve vyšších polohách se náletem semen lesních stromů v krátké době samovolně zalesňovaly přílohy, tedy zemědělská půda. Na druhé straně pastvou dobytka trpěly mladé lesní porosty a pastevní plochy vnikaly tak do lesní půdy. To byl stálý boj lesa se zemědělskou půdou zvyšovaný ještě hrabáním lesní hrabanky jako steliva pro drobná hospodářství předlidněných horských oblastí, popřípadě i olamováním listů listnatých stromů na krmivo. V intenzivních oblastech je zase obtížný problém vyjádřit statisticky plochu orné půdy a sadů (zahrad) ve všech případech, kde jako podkultura ovocných sadů je zelenina nebo jiné plodiny.

Ve všech našich krajích se během posledních let projevil úbytek zemědělské půdy. Od roku 1896 do roku 1963 se v českých krajích zmenšila plocha zemědělské půdy o 797 000 ha, a to v období 1896—1920 o 239 000 ha, v letech 1920—1945 a 341 000 ha od roku 1945 do roku 1963 o 217 000 ha. Na Slovensku ubylo v uvedených obdobích 53 000 ha, 229 000 ha a 93 000 ha, celkem 375 000 ha zemědělské půdy.

Z tab. IV vyplývají tyto vývojové rysy v pohybu kultur: největší absolutní roční úbytek půdy nastal ve sledovaných letech v českých krajích (11 896 ha), kdežto ve slovenských krajích jen 5515 ha. Úbytek zemědělské půdy na jednoho obyvatele (8,76 a 8,24 arů) nejeví velké rozdíly v obou částech republiky, avšak v českých krajích je vysoký úbytek orné půdy na jednoho obyvatele (8,03 arů) proti Slovensku (4,79 arů). Úbytek roční produkce na jednoho obyvatele ČSSR vzniklý úbytkem ploch zemědělské půdy činí ročně nejméně 2,5 q obilních jednotek. Největší relativní pokles zemědělské půdy, zvláště pak půdy orné, je v českých krajích, kde indexy ploch ve sledované časové řadě klesly na 85,1 % a 82,4 %, kdežto na Slovensku činí indexy 87,7 % a 89,5 %. Plocha trvalých travních porostů (luk a pastvin dohromady) poklesla v českých krajích jen na 85,8 %, kdežto na Slovensku na 81,3 %. V českých krajích poklesly pronikavě plochy pastvin, zatímco plocha luk jen málo (o 5,1 %), ve slovenských krajích je tomu naopak. Největší roční úbytek půdy nenastal v obou částech republiky v období 1945—1963, nýbrž za kapitalistické republiky v letech 1920—1945. V obou částech republiky přibýlo ploch intenzivních kultur (vinic, chmelnic, zahrad), a to na Slovensku o 28,9 %, v českých krajích o 54,96 %.

K vývoji ploch plodin na orné půdě ve druhé polovině 19. století chybí statistické údaje. Podle analogie s českými zeměmi lze předpokládat, že v roce 1848 byla na Slovensku nejméně třetina úhorů a přílohů (tj. dlouhodobých úhorů) z orné půdy, luskovin jen několik procent, okopanin asi 3—4 %, lnu, řepky a konopí asi 1—2 %, polních píceňin asi 3 %, obilnin 57—58 %. To je průměr; v nížinných oblastech bylo procento úhoru menší, plocha okopanin, průmyslových plodin a polních píceňin větší na úkor úhoru, podíl obilnin pak byl 60 % i více.

Vzestup intenzity, posuzovaný podle využití orné půdy, lze určit ve srovnání s rokem 1920, od kdy byla statistika zemědělské půdy prováděna. I když

až do roku 1929 měla zemědělská statistika mnohé nedostatky vzhledem k válečným poměrům, kdy zemědělci zatajovali údaje, které by jim přitížily na do dávkách výrobků, přece jen lze posoudit celkový vývoj dosti spolehlivě. Podíl obilnin zůstal nezměněn, v roce 1920 bylo oseto obilninami 56,5 % orné půdy, také plocha luskovin celkem o mnoho nestoupala, zato však úhor se zmenšil na 13,1 %, čili jeho pokles za 70 let činí 60 %. Jeho místo zaujaly hlavně okopaniny rozšířené roku 1920 na 13,2 % roční polní píce na ploše 13,1 %, luštěniny, zelenina, tabák, len, konopí, olejnaté plodiny na 4,1 %.

Úhor se do roku 1938 snížil na 2,1 % orné půdy, avšak jeho místo zcela nezaujaly intenzivní plodiny, jak by se dalo očekávat, nýbrž obilniny. Plocha obilnin stoupla z 56,6 % v roce 1920 na 65,3 % v roce 1938, plocha technických plodin a okopanin ze 14,2 % na 17,6 %, zeleniny z 0,4 % na 0,8 % a podíl pícnin se dokonce snížil z 13,1 % na 12,5 %.

V kapitalistické republice rozšiřoval plochu rentabilních obilnin velkostatek na jedné straně; avšak také malorolnická hospodářství zvyšovala plochu obilnin pro své samozásobení, takže jejich podíl stoupl o 8,8 %. Rozšířila se především plocha pšenice z 13,7 % na 21,3 % z orné půdy. To byl obecný jev v celé kapitalistické republice. Pšenice byla nejdražší tržní plodinou, vnikla i do vyšších poloh, kde se dříve nepěstovala, hlavně pro samozásobení malorolnických rodin. Rozšířilo se také pěstování žita (z 10,6 na 12,3 %) pro získání většího množství slámy, zvláště ve vyšších polohách; další znak vyšší intenzity spočíval ve zvětšení ploch kukuřice (z 4,5 % na 6,1 % na orné půdě), hlavně pro výkrm prasat a drůbeže. Zato však klesla plocha prosa a pohanky (z 0,47 % na 0,13 % orné půdy) v uvedených letech 1920–1938, což byl z hlediska výživy obyvatelstva nevídaný vývoj. Podobně je tomu u luštěnin, jejichž podíl z rolí klesl z 2,7 % na 1,6 %, zvláště hrachu a čočky, vikve, bobu a lupiny. Jen plocha jedlých fazolí se zvýšila o 0,4 % na 0,6 % orné půdy. Plocha cukrovky jako jedné z nejintenzivnějších plodin stoupla z 1,9 % na 3,3 % v roce 1927, avšak po roce 1929 počala pro řepařskou krizi klesat až na 1,7 % v roce 1938. Její plocha se tedy snížila až na polovinu, což mělo nepříznivé důsledky v osevním postupu a v živočišné výrobě.

Zvýšila se však plocha brambor z 9,6 % na 12,1 % a krmných okopanin z 1,7 % na 2,4 %, plocha zeleniny z 0,4 % na 0,8 %. Z polních pícnin se zvýšila plocha jetele a vojtěšky. Poklesla však — což je nepříznivý jev — plocha střídavých, dočasných luk z 1,2 % na 0,2 %.

Podle struktury plodin ve sledovaném období lze posoudit intenzitu zemědělské výroby:

1. Snížením plochy úhoru. Podle jednotlivých velikostních skupin bylo v roce 1930 nejméně úhoru ve skupině do 1 ha (0,9 %), hospodářství 1–5 ha měla 3,1 % úhoru, 5–10 ha 5,5 %, 10–30 ha 7,3 %, 30–100 ha 5,7 % a velkostatky nad 100 ha měly 3,8 % úhoru z orné půdy. Vysvětlení spočívá v tom, že velkostatky jednak měly nejlepší půdu a racionálněji hospodařily, proto zachovávaly méně úhoru než střední statky, kde odborné vedení nebylo na náležité výši. Malá hospodářství s dostatkem pracovních sil a s velkou potřebou potravin — ovšem také s nejhoršími půdami — přemáhala zvýšenou pracovní intenzitou a kultivací zaplevelení půd a snižovala podíl úhoru.

2. Zvýšením podílu plodin, které zlepšují osevní postup — luštěniny, technické plodiny, okopaniny, zeleniny a pícniny (celkem z 30,4 % na 32,5 %).

3. Vzestupem podílu plodin vyžadujících hnojení (kukuřice, řepka, okopaniny, tabák, zelenina) z 18,6 % na 25,5 %.

V. Vývoj hektarových výnosů v q hlavních plodin na Slovensku

Plodina	1920/1924	1934/1938	Index
Pšenice	13,0	14,8	114
Žito a sourež	12,1	12,4	102
Ječmen	12,9	14,0	109
Oves	8,8	11,0	125
Kukuřice	17,6	21,5	122
Hrách	12,5	12,2	98
Fazole	11,6	11,2	96
Proso	10,3	10,7	104
Pohanka	7,7	8,9	116
Čočka	8,8	7,7	87
Bob koňský	13,9	13,7	99
Vikev ozimá a jarní	10,4	10,7	103
Luskovinné a obilní směsky	12,9	11,3	88
Řepka a řepice	10,2	13,3	130
Mák	7,4	7,6	103
Len – vlákno	5,9	5,5	93
Len – semeno	3,4	4,3	126
Konopí – vlákno	8,4	7,6	90
Tabák	11,8	16,3	138
Chmel	7,3	3,2	44
Cukrovka	210	249	119
Čekanka	137	145	106
Brambory	97	105	108
Řepa krmná a tuřín	225	232	103
Jeteloviny úhrnem	33,6	41,1	122
Louky střídavé	27,5	29,0	105
Louky trvalé	31	31	100
Cibule	75,8	70,1	92
Česnek	39,5	39,1	99
Okurky nakládačky	113	78	69
Zelí	158	143	90

4. Vzrůstem podílu obilnin na 65,5 % (bez kukuřice na 59,3 %), což nepříznivý jev vedoucí k pěstování obilnin po obilninách a ke zhoršení osevních postupů. Takové volné osevní postupy se značným podílem obilnin by zaváděny zejména na velkostatech, které se snažily využít vyšších cen tržní produkce pšenice a ječmene a zvětšenými plochami krmných obilnin rozšířit v krm prasat a žirného dobytka.

5. Vývoj ploch vinic vykazuje od první poloviny 19. století pokles zhoubným působením révokaze a rozvojem výroby a spotřeby piva. Podobný vývoj je i na Slovensku, kde plocha vinic od r. 1895 se podstatně snižuje a teprve po roce 1930 se plocha vinic zvyšuje, právě v době krize, kdy byla snaha nahradit ztráty ostatních odvětví aspoň částečně produkcí vína.

6. Intenzita ovocnářství, posuzovaná podle počtu stromů, stoupla od roku 1928 z 8 miliónů všech stromů ovocných na 9,6 miliónu, poté mrazovou pohromou klesl počet na 6,3 miliónu a stoupl opět v roce 1937 na 9,5 miliónu stromů. Také počet keřů rybízu a angreštu stoupl z 0,6 miliónu na 1,7 miliónu keřů.

7. Soustavy hospodaření znamenají vzestup směrem k intenzitě, avšak zpočátku se stále silně za českými zeměmi. Trojhonné hospodaření se ještě udržuje ve výše položených okresech spolu se společnou pastvou dobytka celé obce jak na úhorech, blízkých pastvinách, tak i na vzdálených, vysoko položených horských pastvinách — holích.

Zatímco v českých krajích již před první světovou válkou zmizel téměř obecně úhor, udržující se jen nepatrným podílem v horských oblastech a jeho místo zaujalo střídavé hospodaření s intenzivním pěstováním okopanin a polních píceň, trvaly na Slovensku za malovýrobních poměrů trojhonné soustavy hospodaření téměř v celých okresech a jen pozvolna se měnily v jiné intenzivnější soustavy hospodaření na konci let 1930. Nebylo tu soustavné a účinné pomoci ze strany státu a kapitalistických zemědělských organizací, aby staleté systémy byly odstraněny a nové obecně zaváděny. Tak např. ještě v roce 1929 měly některé okresy východního Slovenska až čtvrtinu úhoru z orné půdy. Například okres Vyšný Svidník měl 24,8 % úhoru a v 15 okresech Slovenska činilo procento úhoru ještě 10—20 %. I v obilnářských okresech Slovenska byl podíl úhoru silně rozšířen — např. okres Sobrance měl 12,4 % úhoru, Krupiny 12,4 %, Lučenec 10,2 %, Feleďince 10,8 %, Tornala, Modrý Kameň, Šaha kolem 10 %. Byl to do značné míry dlouholetý úhor — příloh.

Vývoj hektarových výnosů osvětluje tab. V, z níž je patrné, že za kapitalistické ČSR se neuskutečnil rychlý vzestup rostlinné výroby. Hektarové výnosy čtyř obilnin stouply — při srovnání pětiletí 1920—1924 a 1934—1938 průměrně jen o 12 %, kukuřice o 22 %, řepky a řepice o 30 %, semene lnu o 26 %, cukrovky o 19 %, tabáku o 38 %, jetelovin o 22 %, pohanky o 16 %. Výnosy luk však nestouply vůbec a luk dočasných jen o 5 %. Na loukách nenastala téměř žádná náprava po celou dobu existence kapitalistické ČSR. Na druhé straně však poklesly výnosy 12 zkoumaných plodin, zejména zeleniny, luskovin, konopí, lnu na vlákno, chmele, u něhož úpadek ploch a výnosů koncem třicátých let byl nezadržitelný. Za kapitalistické ČSR se nepodařilo podstatně snížit zaostávání hektarových výnosů plodin za českými zeměmi.

ROZDÍLY VE STAVECH DOBYTKA

Intenzita chovu hospodářských zvířat, měřená počtem kusů na 100 ha z. p., stoupla od roku 1911 do 1937 na Slovensku již znatelněji, a to jak skotu, tak zejména prasat. Zvýšení chovu skotu, prasat a drůbeže bylo umožněno odstraněním úhoru a zvýšením ploch obilnin. S tím souvisí i větší potřeba potažní síly — počet koní na 100 ha z. p. stoupl rovněž. Klesla však intenzita chovu ovcí. Rozdíl v počtu skotu a drůbeže na 100 ha z. p. mezi českými zeměmi a Slovenskem se vcelku nezměnil, neboť také v českých zemích stoupl počet dobytka. V roce 1911 bylo na území Slovenska více prasat na 100 ha z. p. —

VI. Ukazatele struktury výrobních prostředků a výsledků hospodaření zemědělců na 1 ha z. p. v letech 1926—1930, podle Výrobních podmínek, organizace a výsledků zemědělských závodů v Československu (ZÚÚS, Praha 1935)

Ukazatel	Jednotky	České země	Slovensko	Slovensko v % z čes. zemí
Meliorace	Kč	314	25	8
Budovy a stavby	Kč	8 166	3 636	45
Stroje a nářadí	Kč	1 420	541	38
Úhrnem		9 900	4 202	42
Zásoby	Kč	1 362	687	50
Hospodářské zvířectvo	Kč	2 028	1 071	53
Úhrnem	Kč	3 390	1 758	52
Zadlužení	Kč	3 023	2 457	81
Výměnek v peněžním vyjádření	Kč	56	4	7
Počet pracovních dnů členů rodiny (stálých i vypomáhajících)	dnů	87,77	80,97	92
Počet cizích zaměstnanců	dnů	32,93	21,83	66
Úhrnem	dnů	120,07	102,80	85
z toho členů rodiny	%	62,7	78,8	—
z toho cizí zaměstnanci	%	27,3	21,2	—
Peněžní příjmy z výroby rostlinné	Kč	1 192	646	54
Peněžní příjmy z výroby živočišné	Kč	1 824	900	49
Celkem	Kč	3 016	1 546	51
Hrubá produkce (bez meziproduktu)	Kč	4 248	2 611	61
Peněžní příjmy z hrubé produkce	%	71	59	—
Náklady	Kč	3 307	2 071	63
z toho náklady materiálové a)	Kč	1 985	1 063	54
b)	%	60,0	51,3	—
Čistý výnos	Kč	941	540	57
Hrubý důchod	Kč	2 263	1 548	68

byl to extenzivní výkrm sádelných prasat, mangalic. Počet ovcí klesl však téměř na polovinu, počet koz stoupl. Také užitkovost dobytka stoupla. Dojivost byla v pětiletí 1920/1924 na Slovensku 1320 l ročně na 1 krávu (v českých zemích 1756 l), kdežto v pětiletí 1934/1938 již 1470 l (v českých zemích 1854 l). Na 1 ha z. p. bylo vyrobeno v roce 1938 360 l mléka, v českých zemích 776 l. Statistika výroby mléka však není zcela přesná.

Úroveň intenzity za kapitalistické ČSR osvětlila dotazníková akce z let 1926–1930 na základě rozboru 3044 podniků všech velikostních skupin (ze Slovenska 877 podniků). Úroveň intenzity podle hrubé produkce (bez mezi-produktu) byla o 39 % nižší, podle nákladu o 37 % nižší než v českých zemích, čistý výnos o 43 % menší (tab. VI). Výsledky vyplývaly z menšího vybavení základními výrobními prostředky, z nedostatečného používání průmyslových hnojiv a krmiv, z nižší úrovně řízení podniků zaviněné jak historickým vývojem, tak malorolnickými poměry roztržité držby, zejména pak zemědělskou krizí.

Slovensko mělo o 62 % nižší vybavení stroji a náradím, o 55 % méně hodnoty staveb a budov na 1 ha z. p. a relativně k produkci vysoký stav pracovních sil. Na 1 ha z. p. bylo ročně vynaloženo 102,8 pracovních dnů (v českých zemích 120,7 dnů), z nichž 78,8 % odpracovali členové zemědělských rodin. Zatímco intenzita výroby byla o 39 % nižší než v českých zemích, intenzita vynakládání lidské práce byla jen o 15 % nižší; na jednoho pracovníka bylo vyrobeno na Slovensku 25,4 Kč hrubé produkce, v českých zemích 35,2 Kč. Na rozvoj zemědělství ve všech našich zemích, zvláště však na Slovensku, působily tíživě především dvě kapitalistické krize let 1870 a 1930. Vykořisťování pracujícího rolníka prostřednictvím trhu a úvěrem dostupovalo vrcholu. Ceny zemědělských výrobků prudce klesly, přičemž ceny nakupovaných potřeb a výrobních prostředků se podstatně nesnížily. Cenové rozpětí (pověstné „cenové nůžky“) se zhoršovalo, a to nejsilněji ve slovenských krajích. Tak v průměru let 1926–1931 ceny výrobků, za které prodávali slovenští rolníci, byly mnohem nižší než v českých zemích. Vezmeme-li ceny v Čechách za 100 %, byly v uvedených letech ceny na Slovensku u obilnin nižší o 5–7 %, sena a slámy o 20–30 %, telat o 11 %, hovězího dobytka o 7 %, prasat o 10–14 %, másla a vajec o 8 % (Reich, Lom 1934).

Náhlé snížení důchodu malorolnických rodin, způsobené prudkým poklesem cen v dobách krizí, způsobilo nový vzestup zadlužení a zbídačení rolnictva, zvýšilo počet dražeb usedlostí a vystěhovalectví. Zboží, které rolník kupoval na trhu ať pro výrobu, nebo pro potřebu rodiny, stalo se relativně dražším. Malorolníci se pak snažili nadměrným pracovním vypětím udržet intenzitu hospodaření nebo ji i zvýšit, aby alespoň částečně vynahradili pokles cen zemědělských výrobků, a na druhé straně byli nuceni snižovat svou životní úroveň krajní šetrností, omezováním vydání. „Malovýroba,“ píše Lenin, „udrží se jen zoufalým snižováním spotřeby a galejní vytrvalou prací. Rozptýlenost a olupování lidské práce, nejhorší druhy závislosti výrobce, vyčerpání sil rolnické rodiny, rolnického dobytka, rolnické půdy, to přináší kapitalismus rolníkovi vždy a všude.“

To se nejvýrazněji projevilo v kapitalistické krizi let třicátých. I když ani v době největší bídy malorolnictva intenzita výroby podstatně neklesala, dělo se tak při snížené životní úrovni a vysokém pracovním přetížení. Aby si rolníci udrželi existenci minimum a mohli uhradit nejnutnější peněžní vydání osobní, daně, úroky a splátky dluhů, snažili se i při nejnižších cenách výrobků zvýšit tržby na úkor osobní spotřeby. Došlo k paradoxu kapitalistické výroby, že v dobách nejnižších cen zemědělských výrobků byla spotřeba vlastních výrobků v malorolnických rodinách nejnižší. Intenzita malorolnické výroby byla živelně udržována zvýšenou pracovní intenzitou, již rolníci nahrazovali úbytek v nákupu výrobních prostředků, na něž nebylo peněz. Na 1 ha zemědělské půdy připadlo

podle šetření zemědělského ústavu účetnicko-správovědného k 1. 1. 1931 v Čechách, na Moravě a ve Slezsku 2000 Kč, na Slovensku 1530 Kč zemědělských dluhů.

Podle dotazníkové akce téhož ústavu z let 1926/1930 bylo zadlužení na Slovensku 2457 Kč, v českých zemích 3023 Kč/ha z. p. Výše dluhů se od roku 1931 ještě dále zvětšila, takže celkové zadlužení zemědělské činilo v kapitalistické ČSR více než 20 miliard Kč, průměrně asi 2500 Kč/ha z. p.

Malí a střední rolníci se vyprodávali, likvidovali svou majetkovou podstatu, omezovali svá vydání provozní a zejména spotřební. „Hospodaření (zadluženého malorolnictva) směřuje k dosažení co největší tržby za každou cenu, aby byly opatřeny peníze na splátky, na úroky. Není-li to možné normálním způsobem, získávají se potřebné částky prodejem podstaty majetkové. Nejdříve se vyprodávají zásoby, pak i dobytek, často i dobytek tažný“ (L o m 1937). V době krize v letech 1930—1931 poklesla provozní vydání malorolnictva v Čechách proti letům 1926—1929 více než o čtvrtinu, na Slovensku téměř o třetinu. Naproti tomu kapitalistický velkostatek omezil provozní vydání jen o 16—20 %. Malorolnictvo vynahrazovalo snížený náklad zvýšeným výkonem, kapitalistický velkostatek zvýšeným vykořisťováním dělnictva. Zatímco již tak dost nízká osobní spotřeba malorolnictva na jednu osobu (1457 na osobu v Čechách, 668 na Slovensku) byla v době krize snížena až o třetinu, uchoval si kapitalistický velkostatek svou vysokou životní míru v podstatě i v době krize. Před krizí byla

VII. Vliv kapitalistické zemědělské krize po r. 1929 na intenzitu výroby v malorolnických hospodářstvích. Omezování osobní spotřeby i provozních vydání malorolnictva v průběhu let 1930—1931 proti průměru let 1926/29 (L o m 1933)

Ukazatel	Velikostní skupiny				
	do 5 ha Kč	5—10 ha Kč	10—20 ha Kč	20—50 ha Kč	nad 50 ha Kč
A. Provozní vydání na 1 ha z. p.					
Čechy 1926/1929	863	1072	1272	1371	1832
1930/1931	641	768	967	1032	1494
Pokles vydání %	— 26	— 25	— 24	— 22	— 18
Slovensko 1926/1929	334	508	631	862	1184
1930/1931	225	372	477	671	930
Pokles vydání %	— 33	— 27	— 24	— 22	— 21
B. Spotřební vydání na 1 osobu					
Čechy 1926/1929	1457	1949	2219	3200	10084
Index %	100	134	152	220	727
1930/1931	1055	1560	1730	2676	8592
Index %	100	148	164	253	814
Pokles spotřebních vydání %	— 28	— 20	— 20	— 16	— 15
Slovensko 1926/1929	668	1357	1741	2610	3885
Index %	100	203	266	391	583
1930/1931	452	982	1318	1960	2961
Index %	100	217	292	430	633
Pokles spotřebních vydání %	— 33	— 28	— 24	— 25	— 24

spotřeba na jednu osobu v rodině velkostatkáře na Slovensku 5,8krát a v Čechách 7,3krát vyšší než na jednu osobu v rodině maloroľnícké, v krizi se rozdíl ještě dále zvýšil; velkostatkáři se vedlo na Slovensku 6,3 až 8,1krát lépe než maloroľníkovi! (tab. VII).

Neutěšené hospodářské poměry maloroľnictva za kapitalismu, zvláště na Slovensku, zesílily vystěhovalectví (jen v letech 1922—1931 se vystěhovalo 160 000 osob ze Slovenska do zahraničí) a udržovaly naturální ráz hospodářství po celé období kapitalistické ČSR. Byla to domácí výroba šatstva, obuvi, domácího nářadí pro vlastní spotřebu a jiných výrobků na prodej. V odlehklých krajích byla tato výroba zaměřena na trh také pomocí zprostředkovatelů, vykořisťujících nejchudší domácí výrobců.

Celkové opoždění Slovenska v zemědělství za českými zeměmi za kapitalistické ČSR činilo:

	%
1. a) ve vybavení základními výrobními prostředky	58
b) z toho vybavení stroji a nářadím	62
2. ve vybavení hospodářským zvířectvem a zásobami	48
3. v peněžních příjmech ze zemědělství	49
4. v intenzitě měřené hrubou produkcí	39
5. v čistém výnosu	43
6. podíl tržní výroby z hrubé produkce činil jen	59
v českých zemích	71
7. v hektarových výnosech obilnin	29
8. v počtu dobytčích jednotek	33
jenom hektarové výnosy kukuřice byly na Slovensku	o 5 % vyšší
a stavy ovcí	o 76 % vyšší.

VÝVOJ INTENZITY ZEMĚDĚLSKÉ VÝROBY PO ROCE 1945

Zásady plánu hospodářského, sociálního a kulturního povznesení Slovenska vytyčila již celoslovenská konference KSČ v Banské Bystrici roku 1937; tyto zásady jsou zakotveny v plánech rozvoje hospodářství ČSSR.

Hospodářství Slovenska v době zahájení socialistické výstavby Slovenska bylo opožděno za českými kraji více než o 50 let. Cílevědomá politika strany po roce 1945 umožnila zejména prudký ekonomický vzestup Slovenska; těžiště národnostní politiky se v dalším vývoji přesunulo především na pole hospodářského a kulturního rozvoje.

Hlavním činitelem rozvoje je investiční výstavba. O roku 1939 do dnešní doby činí podíl Slovenska na investičním vkladu celého státu v průměru 30 %, z toho výrobní oblasti téměř 28 %, průmyslu 25 %, zemědělství asi jednu třetinu. Základní fondy na Slovensku už tvoří asi 21 %, z toho průmyslové 18,5 % fondů republiky, a to s vyšší kvalitativní úrovní než v českých krajích. Zatímco průmyslová výroba v českých krajích vzrostla od r. 1963 ve srovnání s rokem 1948 na 397 %, činí tento vzestup ve slovenských krajích ve stejné době 630 % a dnes je tu už dosahováno 54 % úrovně průmyslové výroby na jednoho obyvatele v českých krajích, zatímco v roce 1948 činil tento poměr jen 39 %. Vývoj na Slovensku je tedy mnohem rychlejší než v českých krajích.

Proces průmyslové výstavby Slovenska není ještě ukončen, je plánován další rozvoj strojírenské, chemické a energetické výroby tak, jak bylo uloženo

směrnice XII. sjezdu KSČ. Vyšší roční přírůstek obyvatelstva na Slovensku zesiluje podíl Slovenska ve struktuře obyvatelstva státu. V letech 1945—1949 činil tento podíl 26,82 %, v roce 1963 již 30,70 %. Stoupl počet pracujících na Slovensku a s rozvojem průmyslu i stupeň zaměstnanosti. V socialistickém sektoru se zvýšil počet pracujících od roku 1948 do roku 1963 o 734 000 osob, průměrná měsíční mzda stoupla ze 743 Kčs v roce 1948 na 1352 Kčs v roce 1963, čili o 82 %. Jen na rodinných přídavcích bylo vyplaceno na Slovensku v roce 1961 již 1½ miliardy Kčs.

Průmyslový rozvoj vedl na Slovensku — podobně jako v jiných průmyslových oblastech — ke zvýšení životní úrovně pracujících. Vytvořily se silnější domácí trhy na zemědělské výrobky důležité zejména pro výživu vyšší úrovně (maso, tuky, vejce atd.), a tím i podmínky ekonomické pro vzestup intenzity zemědělské výroby.

Úspěšným vytvořením socialistických výrobních vztahů v zemědělství v poměrně krátké době 1949—1960 se změnil celkový charakter a třídní struktura našeho zemědělství. Z tříště bývalých zemědělských závodů s průměrnou velikostí 5 ha z. p. bylo v roce 1959 vytvořeno celkem 2727 JRD (české kraje 9833 JZD) průměrně o 585 ha (české kraje 289 ha) společné půdy. Proces slučování zvětšil průměrou velikost družstev do roku 1964 na 670 ha (české kraje 525 ha) a snížil počet družstev na 2337 (české kraje 5283). Socialistická přestavba zemědělství a industrializace slovenských krajů jsou dva hlavní rysy hospodářského rozvoje slovenských krajů, které vedly k vyššímu tempu intenzifikace zemědělské výroby než kdykoli dříve v minulosti a k obecnému vzestupu životní úrovně.

Stále je však nutno odstraňovat příčiny, které by nepřispívaly k vyššímu stupni intenzity zemědělské výroby. Slovenské kraje dosud mají nižší podíl socialistického sektoru (82 % ze zemědělské půdy) než české kraje (94 %). Na Slovensku patří ještě asi 18 % z. p. soukromému sektoru, který má 34 % z celkového počtu stálých pracovníků v zemědělství, kdežto české kraje jen 7 %. To silně ovlivňuje produktivitu práce. Jednotlivě hospodařící rolníci jsou soustředěni asi z 85 % v horské a podhorské oblasti, hlavně v rozptýleném osídlení, a v některých horských okresech (Dolný Kubín, Čadca) jim patří 70—85 % zemědělské půdy. Značný podíl jednotlivě hospodařících rolníků zpomaluje vyrovnání rozdílů mezi českými kraji a Slovenskem.

Také podíl záhumenků je z celkové výměry zemědělské půdy JRD větší, a to 7,4 %, v českých krajích 6,2 %. Úměrnost vybavení výrobními silami je třeba měřit také úrovní zemědělské výroby; mají mít však předstih nutný k rychlejšímu rozvoji.

Celkové změny ve struktuře zemědělství po roce 1945 do dnešní doby lze charakterizovat asi takto: úbytek zemědělské půdy, především pastvin a luk, zvýšení plochy vinic; úbytek plochy obilnin, především žita, vzrůst plochy pícnin, v poslední době kukuřice, úbytek brambor; ve slovenských krajích vzestup všeho hospodářského zvířectva mimo koně, v českých krajích menší pokles stavu dojníc; ve všech krajích mimořádný vzestup chovu prasat, což souvisí jednak s potřebou rychlého rozvoje tržní produkce masa, jednak s rychlým obratem a zdrojem příjmů v JZD i státních statcích. Při zkoumání vývoje není vzat zřetel na zvýšený nákup jadrných krmiv ve srovnání s předválečným stavem.

Nastala rychlá výstavba stájových kapacit, zejména ve slovenských krajích, a především v posledních letech ve vybavení zemědělství mechanizačními prostředky na Slovensku. Obecným rysem dosavadního vývoje intenzity je rych-

lejší vzestup hrubé produkce živočišné proti produkci rostlinné a stoupající podíl Slovenska na celkové hrubé produkci zemědělství ČSSR. Úroveň slovenského zemědělství se v poměrně krátké době a do značné míry přibližuje úrovni českých krajů. Před válkou zaostávala na Slovensku hrubá zemědělská produkce na 1 ha z. p. za úrovní českých zemí asi o 40—50 %, dnes se opožďuje jen asi o 25 až 30 %. Je třeba zdůraznit ve slovenských krajích stálost vzestupného vývoje hrubé produkce neklesající od roku 1950 pod předválečný stav; teprve v posledních letech se projevuje částečné zpomalení vzestupu. To je v souvislosti s celkovým úbytkem pracovních sil, který mechanizační prostředky dosud nedovedly plně nahradit. Produktivita práce se zvýšila více než dvojnásobně, ve slovenských krajích již téměř trojnásobně, hlavně pro snižování počtu pracovníků; nyní jde o to, aby byla urychlena i druhá cesta růstu produktivity práce, totiž zvyšování a růst hrubé produkce z 1 ha z. p.

Stálý pokles počtu pracujících v zemědělství je světovým jevem jako důsledek stoupající úrovně mechanizace. Tak např. v NSR klesl tento počet od roku 1939 do roku 1959 o třetinu, ve Francii o 30 % atd.

Pokles počtu stálých pracovních sil v zemědělství v českých krajích činí od roku 1948 do roku 1963 39,3 %, ve slovenských krajích 49,9 %. Plocha zemědělské půdy připadající na jednoho stálého pracovníka, která byla nižší ve slovenských krajích, stoupla v roce 1963 na 5,8 ha (v českých krajích na 5,7 ha). Ve státních statcích připadá na jednu osobu 7,3 ha, v JRD 7,0 ha (v českých krajích 5,2 a 7,3 ha), v závodech jednotlivě hospodařících rolníků 3,1 ha, v českých krajích 4,5 ha.

Průměrný věk pracovníků — mužů k 1. 2. 1963 byl v celém zemědělství na Slovensku 46,8 let (české kraje 45,6 let), žen 45,5 (české kraje 47,9). Průměrné stáří pracovníků v JRD je však ještě větší — 46,9 (české kraje 46,9), žen 45,2 (české kraje 48,6). Vysoký průměrný věk je u mužů pracujících v zemědělství zejména v kraji Středoslovenském (48,6 let), Východoslovenském a Středočeském (47,3 let). Ještě nepříznivější složení věkové je u jednotlivě hospodařících rolníků, kde je průměrný věk mužů 51,2 let a u žen 46,7 let.

K tomu přistupuje větší náročnost zemědělství na lidskou práci v době vegetační co do množství denních pracovních hodin. U žen v JRD činí podle šetření Ústřední komise lidové kontroly a statistiky (ÚKLKS) průměrná zaměstnanost v roce 2931 hodin, zatímco u dělníka 2699 hodin.

Výměra intenzivních plodin vyžadujících také více lidské práce však současně stoupá. V roce 1963 činí podíl této výměry intenzivních plodin na Slovensku 21,1 % orné půdy, zatímco v roce 1959 jen 19,3 %. Rychlejší rozvoj intenzity zemědělské výroby vyžaduje proto — zejména nyní i na Slovensku — také rychlejší reprodukci pracovní síly, aby mohlo být také lépe využito základních výrobních prostředků ve výrobním procesu. K tomu je ovšem nutné zapotřebí zvyšovat počet odborných pracovníků, neboť na tom závisí rychlejší osvojování nové techniky a technologie, zvyšování pěstitelských a chovatelských znalostí. Na 1 milión Kčs hodnoty základních výrobních prostředků připadá na Slovensku 2,5 odborníků, v českých krajích 3,6. Na 1000 osob stále pracujících v zemědělství připadá v roce 1963 v JRD 26,3 odborníků se vzděláním vysokoškolským a středoškolským, v českých krajích 36,3.

Růstu intenzity zemědělské výroby nelze dosáhnout jen cestou přednostního vybavení družstev mechanizačními prostředky, jestliže je nedostatek pracovních sil.

Hektarové výnosy plodin ve srovnání s průměrem let 1920—1938 stouply v průměru let 1945—1959 u všech plodin. U obilnin se úroveň hektarových výnosů ve srovnání s českými kraji zvýšila ze 71 % na 81 %. V posledních čtyřech letech 1960—1963 se dosažená úroveň u většiny plodin udržuje i dále stupňuje (cukrovka) s obvyklým ročním kolísáním, s výjimkou slabší sklizně obilnin, máku, brambor. Podobně jako v českých krajích je třeba usilovat na Slovensku o vzestup produkce brambor. V posledních letech se však proti českým krajům otevírá rozdíl v úrovni výnosu píce a luk, což je vážným ukazatelem ve vývoji intenzifikace.

Počet dobytčích jednotek (DJ) se pohyboval na Slovensku v letech 1925 až 1937 od 39,9 až 47,8 na 100 ha z. p., což činí opoždění za českými kraji o 41,2 až 33,3 %. Za tzv. Slovenského státu došlo k většímu úbytku ve stavech dobytka než v českých krajích. To byla brzdící příčina rozvoje intezity v chovu dobytka, která však byla poměrně rychle vyrovnána — již v roce 1950 bylo téměř dosaženo předválečné úrovně v počtu DJ. V roce 1960 stoupl počet DJ na Slovensku na 56,5 (o 8,7 DJ na 100 ha z. p. více než v roce 1937). Od roku 1960 se projevuje brzdící faktor intenzity částečným úbytkem počtu krav jak ve slovenských, tak i v českých krajích, na Slovensku se snížil i stav prasat. Stále se zvyšuje počet slepic na 100 ha z. p., ubývá však ostatní drůbež, v níž se mění struktura — klesá počet hus a stoupá počet kachen. Ve slovenských krajích stoupá počet koz, v českých krajích klesá. Chov ovcí v českých krajích prudce poklesl, ve slovenských krajích klesá od roku 1960. Ovce jako doberné zvíře zvyšující intenzitu využitím doberných krmiv, která by jinak zůstala nevyužita, nenachází ještě v našich zemích náležitého rozšíření.

Výroba živočišných výrobků na 1 ha z. p. vzhledem k menší užitkovosti zvířat se opožďuje za českými kraji více. Výroba masa je o 24 % nižší než v českých krajích, výroba mléka však o 33 % a vajec dokonce o 45 % nižší. I když toto opoždění je mnohem menší, než tomu bylo v letech 1920—1938, je nutné rychlejší tempo k dosažení úrovně českých krajů. Tento vývoj je ve slovenských krajích nepříznivý. V průměrné živé váze se slovenské kraje opožďují za českými jen málo u skotu, převyšují však v průměrné váze prasat. I když je roční dojivost opožděna za českými kraji jen o 9 %, je absolutní dojivost velmi nízká, což je nepříznivý fakt. Nejvyšší úroveň v poválečném vývoji, ale je to jen 1750 l, dosáhla dojivost v roce 1960 a poté klesá až na 1552 l v roce 1963 (méně o 12 %). Ve snůšce vajec na jednu slepici se v posledních letech ukazuje vzestup. Na 100 ha z. p. připadá 10,4 včelstev kmenových se snůškou medu 4,3 kg na jedno včelstvo a 0,45 kg na 100 ha z. p., kdežto v českých krajích je včelstev 12,4 na 100 ha z. p. s produkcí medu 3,2 kg na včelstvo a 0,39 kg na 100 ha z. p. V počtu včelstev je na Slovensku nižší vývoj intezity, v produkci však je o něco větší.

Investice vložené do zemědělství slovenských krajů mají v posledních letech náležitý předstih. Od roku 1961 dosáhl podíl celkových investic do zemědělství a lesnictví na hektar zemědělské a lesní půdy ve slovenských krajích 72 až 86 %, investic do JZD 92 % z hodnoty investic v českých krajích. Zatímco do roku 1960 převládaly investice stavební, stoupl podíl investic strojních v letech 1961 až 1963 v českých krajích průměrně na 37,6 % a ve slovenských krajích na 34,9 %.

V přepočtu na 100 Kčs celkových peněžních příjmů bylo vynaloženo v JRD ve slovenských krajích více investic než v českých krajích. Celková hodnota základních výrobních prostředků na 1 ha z. p. je však v JRD nižší o 36,1 %; v českých krajích je využito ve větší míře starých převzatých budov než na Slo-

VIII. Vývoj hektarových výnosů plodin

Ukazatel		1920-38	1945-59	1960	1961	1962	1963
Pšenice	ČK	19,0	19,6	26,0	28,6	25,7	28,7
	SK	13,8	16,3	18,5	21,3	22,5	16,6
	podíl SK %	73	83	71	74	88	58
Žito	ČK	16,7	17,9	21,8	22,3	21,4	21,6
	SK	12,7	14,5	16,2	17,2	18,1	14,8
	podíl SK %	76	81	74	77	85	69
Ječmen jarní	ČK	19,4	19,0	26,8	25,2	26,9	26,3
	SK	14,0	15,6	22,3	19,9	23,2	20,6
	podíl SK %	72	82	83	79	86	78
Oves	ČK	17,4	17,2	21,8	22,4	21,3	21,1
	SK	11,2	13,3	16,1	15,3	16,0	13,7
	podíl SK %	64	77	74	68	75	65
Kukuřice	ČK	18,7	20,0	31,6	27,9	24,2	28,7
	SK	19,6	21,3	30,3	24,4	23,4	29,8
	podíl SK %	105	106	96	87	97	104
Mák	ČK	8,7	5,5	7,7	7,4	6,2	7,1
	SK	6,6	4,5	5,4	5,5	4,4	3,8
	podíl SK %	76	82	70	74	71	54
Řepka, řepice	ČK	13,1	9,8	14,3	15,8	14,4	11,3
	SK	11,0	10,4	11,9	14,1	11,5	7,5
	podíl SK %	84	106	83	89	80	66
Brambory	ČK	132	127	93	105	105	143
	SK	101	101	83	102	85	99
	podíl SK %	77	80	89	97	81	69
Cukrovka	ČK	275	244	357	292	235	317
	SK	222	201	316	249	211	307
	podíl SK %	81	82	89	85	90	97
Krmná řepa	ČK	289	289	416	314	242	412
	SK	230	237	341	271	225	353
	podíl SK %	79	82	82	86	93	86
Pícniny na o. p.	ČK	41	39	43	47	36	54
	SK	38	41	40	34	28	36
	podíl SK %	93	105	94	72	78	67
Louky trvalé	ČK	39	30	30	35	27	29
	SK	33	26	26	25	20	21
	podíl SK %	85	87	87	71	74	72
Průměr ha výnosů 4 obilnin	ČK	18,1	18,4	24,1	24,6	23,8	24,4
	SK	12,9	14,9	18,3	18,4	20,0	16,4
	podíl SK %	71	81	76	75	84	67
Index ha výnosů obilnin	ČK	100	102	133	136	131	135
	SK	100	116	142	143	155	127

IX. Intenzita chovu hospodářského zvířectva koncem roku podle dat Statistické ročenky ČSSR a dat Zemana (1961)

Ukazatel	Skot celkem	Krávy	Prasata celkem	Prasnice	Koňe	Ovce	Kozy	Drůbež celkem	Slepice	Ostatní drůbež	DJ bez drůbeže
1925 ČK	67,7	34,0	35,9	3,9	8,9	2,2	22,4	494	373	121	67,9
SK	35,0	17,0	21,6	3,1	8,3	21,4	2,6	344	248	96	39,9
% SK z ČK	52	50	60	79	93	97	12	70	66	79	58,8
1937 ČK	70,6	37,6	55,1	5,0	7,8	1,0	19,5	598	474	124	71,6
SK	43,0	20,8	28,5	5,7	9,3	17,6	4,2	433	307	126	47,8
% SK z ČK	61	55	52	114	119	176	22	72	65	102	66,7
1945 ČK	63,6	32,0	36,3	5,5	9,4	5,9	31,8	310	219	91	66,1
SK	28,4	17,5	14,5	3,8	5,1	10,0	3,0	215	134	81	29,9
% SK z ČK	45	55	40	69	54	169	9	69	61	89	45,2
1950 ČK	69,0	32,6	55,8	.	8,3	5,4	19,4	306	265	41	71,2
SK	41,0	20,7	43,0	.	8,1	12,4	3,7	140	111	29	46,8
% SK z ČK	59	63	77	.	98	230	19	46	42	71	65,7
1960 ČK	67,0	31,2	77,8	7,6	4,4	4,0	11,8	421	381	40	68,1
SK	49,5	23,2	87,5	7,2	4,7	17,0	4,4	324	276	48	56,5
% SK z ČK	74	74	112	95	107	235	37	77	75	120	83,0
1963 ČK	68,5	30,8	80,9	8,7	2,9	2,6	9,7	453	438	15	68,1
SK	51,3	21,8	81,2	8,1	3,5	15,2	5,3	356	326	30	55,9
% SK z ČK	75	71	100,4	93	121	585	55	79	74	200	82,1

Pozn.: Stav drůbeže v letech 1925 a 1937 je uváděn podle letního sčítání drůbeže; v ostatních letech je uveden stav drůbeže koncem roku.

X. Užítkovost hospodářských zvířat v průměru let 1958—1962 podle Statistické ročenky ČSSR

Ukazatel	Celé zemědělství		Podíl	1963 — JRD		Podíl
	ČK	SK	SK/ČK	ČK	SK	SK/ČK
Průměrná živá váha						
jatečného skotu	408	372	91	406	362	89
jatečných telat	53	53	100	49	49	100
jatečných prasat	109	110	101	108	114	106
Roční dojitost 1 krávy 1	1836	1666	91	1704	1562	92
Roční snůška vajec na 1 slepici	109	93	85	121	104	86
Výroba masa na 1 ha z. p.	140	107	76	150	117	78
Výroba mléka na 1 ha z. p.	572	386	67	557	349	63
Výroba vajec na 1 ha z. p.	368	202	55	420	236	56

vensku. O tom svědčí také údaje o kapacitách nově postavených stájí. Slovenské kraje mají všechny krávy, prasata a drůbež ustájeny v novostavbách, v českých krajích jen 91 % krav, 23 % prasat, 64 % prasnic, telat 21 % (těchto posledních slovenské kraje 65 %). Základní výrobní prostředky ve slovenských krajích jsou méně zastaralé (podíl oprávek na základních výrobních prostředcích je tu 17,1 %, zatímco v českých krajích 33,9 %).

Ačkoli hodnota celkové hrubé produkce v roce 1963 byla o 32,2 % nižší (v roce 1962 o 29,8 % nižší), připadá v JDR o 3,2 Kčs více hrubé produkce na 100 Kčs hodnoty základních výrobních prostředků vzhledem k tomu, že jejich hodnota je nižší o 36,1 % na 1 ha z. p. Ve slovenských krajích je ve srovnání s českými kraji třeba menšího zatížení budov vzhledem k nižším stavům dobytka na 100 ha z. p. a menší potřeba stodol vzhledem k vnitrozemskému rázu podnebí.

Není však dosud — méně než v českých krajích — uspokojivě vyřešeno vybavení podniků silážními prostorami, sušárnami, míchárnami krmiv, sklady, oplůtky, vodovody, kůlnami na stroje, dílnami, mostními váhami, energetickým zařízením, instalacemi a dobrými cestami.

Zatímco ve stájových kapacitách a strojích bylo dosaženo v podstatě vyrovnání slovenských krajů s českými, není tomu dosud v nutných doplňkových zařízeních. Intenzitu výroby ovlivňují působivé náklady, především na hnojiva, osiva a krmiva. Stupeň použití těchto tří vysoce účinných složek nákladu na 1 ha z. p. je stále asi o 25 % nižší než v českých krajích (v roce 1963 o 23 %).

Intenzita zemědělství Slovenska vykazuje v období po roce 1945 rychlejší vzestup než kdykoli v minulosti. Je však třeba uvolnit všechny další rezervy, vyřešit nejen další mechanizaci a zavádění výkonnějších osiv a hospodářských zvířat, ale především odstranit brzdící příčiny v pracovních silách, jejich kvalifikaci, zdokonalit organizaci a řízení družstev a státních statků.

XI. Vývoj počtu stále pracujících osob v zemědělství a počtu traktorů podle Statistické ročenky ČSSR

Ukazatel		1948	1955	1. 2. 1963
Počet trvale pracujících osob v 1000	ČK	1319	1085	807
	Index	100	82	61
	SK	920	764	469
	Index	100	83	50,1
Na 1 pracujícího/ha z. p.	ČK	3,6	4,2	5,6
	SK	3,1	3,5	5,7
Počet jednotkových traktorů v 1000	ČK	20,1	29,1	108,2
	SK	8,5	11,7	53,4
Na 1 traktor připadá ha z. p.	ČK	235	159	42
	SK	328	229	50
Úroveň ve vybavení traktory ve slovenských krajích ve srovnání s českými kraji	%	72	69	84

Hospodářský vývoj obou územních částí naší republiky byl v minulosti nerovnoměrný vlivem odlišných politických a hospodářských poměrů za feudalismu a kapitalismu.

Slovenské obyvatelstvo bylo za feudalismu zatlačeno do hor, s horšími přírodními a ekonomickými výrobními podmínkami. Vytvořily se horské oblasti s největší hustotou obyvatelstva a s nejmenšími možnostmi obživy. Diferenciace rolnictva se prohlubovala s rozvojem kapitalismu. Země byla ovládána velkostatkem, malorolnictvo mělo málo půdy, počet bezzemků rostl.

Odstranění feudalismu, které se opozdilo v rakouských zemích ve srovnání se západní Evropou o 50–60 let, se neudálo, na rozdíl od českých zemí, na Slovensku rázem. Bylo provedeno nedokonale, feudální poměry byly vládnoucí velkostatkářskou třídou o desítky let prodlužovány, slovenské malorolnictvo bylo ještě olupováno o půdu během samého „vyvazování“ z feudalismu. Půdní roztržitost se zhoršovala ještě dědickým právem.

To vše brzdilo rozvoj intenzity zemědělství na Slovensku při nástupu kapitalismu. Volný trh půdou za kapitalismu, nedostatek úvěru, rostoucí tlak bezzemků se stal příčinou dalšího drobení půdy. Rolnické usedlosti s početnými rodinami, s nízkým důchodem přicházely do dražby, zvláště pak v krizi let 1870. Zchudlí rolníci a bezzemci byli vystaveni dvojnásobnému útlaku: sociálnímu a národnostnímu. Zastalý průmysl nemohl absorbovat přírůstek obyvatelstva, docházelo k hromadnému vystěhovalectví do ciziny.

Trojhonná soustava hospodaření, která v českých zemích rychle po roce 1848 mizela, udržovala se, zvláště ve vyšších polohách, ještě dlouho v druhé polovině 19. století a nezmizela zcela ani v předmnichovské republice. Jen v úrodných oblastech Slovenska byla tato extenzivní soustava vystřídána rychleji intenzivnějšími soustavami střídavého hospodářství, a to především na velkostatku. Malorolník pro nedostatek finančních prostředků nemohl si intenzivní soustavu hospodaření osvojit tak rychle jako velkostatek. Intenzita zemědělské výroby za kapitalismu ukazuje i na Slovensku vzestup, který však ve srovnání s českými zeměmi byl mnohem nižší.

Na rozvoj zemědělství v našich zemích, zvláště na Slovensku, působily živě dvě kapitalistické krize v letech 1870 a 1930. Vykorišťování malorolníků prostřednictvím trhu a úvěru dostoupilo vrcholu. Rozpětí mezi cenami zemědělských výrobků a výrobních prostředků se zhoršovalo, nejsilněji ve slovenských krajích, kde ceny zemědělských výrobků byly o 5 až 15 %, u některých výrobků až o 20 % nižší.

Hospodářství Slovenska v době zahájení socialistické výstavby bylo opožděno za českými kraji více než o 50 let. Cílevědomá politika Komunistické strany Československa po roce 1945 umožnila prudký ekonomický vzestup slovenského průmyslu i zemědělství. Rozdíly v průmyslové zaostalosti Slovenska byly odstraněny úplně a sníženy i v oblasti zemědělství. Průmyslový rozvoj Slovenska vytvořil ekonomické podmínky pro vzestup intenzity zemědělské výroby. Z tříště zemědělských závodů s průměrnou velikostí asi 5 ha z. p. byly vytvořeny velké socialistické zemědělské podniky.

Obecným rysem vývoje socialistického zemědělství na Slovensku je rychlejší vzestup produkce živočišné proti produkci rostlinné, což je v souladu se zvýšenou životní úrovní obyvatelstva a dále stoupajícím podílem Slovenska na celkové hrubé produkci zemědělství ČSSR. Produktivita zemědělské práce se zvýšila již téměř trojnásobně.

Došlo dne 17. 2. 1965

Literatura

1. Dějiny Slovenska. Tézy. SAV, Bratislava 1956. — 2. Horák J.: Urbářské a příbuzenské poměry na Slovensku. Praha 1932. — 3. Janšák Š.: Slovensko v době uhorského feudalismu. Bratislava 1932. — 4. Lenin V. I.: Spisy: 194, ruské vydání. — 5. Lom F.: Pohyb zemědělských vydání ve třech obdobích 1909/13, 1926/29, 1930/31. Praha 1933. — 6. Lom F.: Proč se zemědělci zadlužili. Praha 1937. — 7. Přehled čs. dějin. ČSAV, Praha 1960. — 8. Rajónizace zemědělské výroby v ČSSR. II. díl, Praha 1963. — 9. Reich E., Lom F.: Základy organizace zemědělství čs. republiky. Praha 1934. — 10. Sčítání zemědělských závodů z roku 1921 a 1930. SNS, Praha. — 11. Statistické ročenky ČSR. — 12. Statistické ročenky ČSSR. — 13. Výrobní podmínky, organizace a výsledky zemědělských závodů v Československu. ZÚÚS, Praha 1935. — 14. Zeman F.: Vývoj intenzity zemědělské výroby v ČSR a ČSSR. Disertační práce, Praha 1961.

Развитие интенсивности сельскохозяйственного производства в Словакии с 1848 года

Экономическое развитие обеих территориальных частей нашей страны в прошлом было неравномерным вследствие различных политических и экономических условий при феодализме и капитализме.

Словацкое население при феодализме было вытеснено в горы с худшими природными и экономическими производственными условиями. Создались горные области с самой большой плотностью населения и с наименьшими возможностями пропитания. Дифференциация крестьян углублялась по мере развития капитализма. Землевладение было в руках помещиков, у крестьян было мало земли, число безземельных крестьян и батраков возрастало.

Ликвидация феодализма, которая в Австрии по сравнению с Западной Европой отстала на 50—60 лет, — в отличие от чешских и моравских областей — в Словакии произошла не сразу. Она была осуществлена несовершенно, феодальные условия господствующим классом помещиков затягивались на десятки лет, словацкие мелкие крестьяне лишались земли в процессе самого «перехода» от феодализма. Чересполосица еще усугублялась правом наследства.

Все это тормозило развитие интенсивности сельского хозяйства в Словакии в начале капитализма. Свободная землеторговля, недостаток кредита, растущее давление безземельных крестьян стали причиной дальнейшего раздробления землевладения. Крестьянские дворы с многодетными семьями, с низким доходом продавались с молотка, в особенности же в период кризиса 1870-х годов. Обнищавшие и безземельные крестьяне подвергались двойному гнету: социальному и национальному. Отсталая промышленность не могла поглотить прироста населения, имела место массовая эмиграция за границу.

Трехпольщина, которая в чешских и моравских областях после 1848 года быстро исчезала, в Словакии — особенно в выше расположенных местностях — во второй половине XIX столетия еще долго держалась и полностью не ликвидировалась даже в до-

мюнхенской республике. Только в плодородных областях Словакии эта экстенсивная система была быстрее сменена более интенсивными системами двупольного хозяйства, а именно прежде всего в крупных поместьях. Мелкий крестьянин, вследствие недостатка денежных средств, не мог внедрить интенсивную систему ведения хозяйства так же быстро, как помещики. Интенсивность сельскохозяйственного производства при капитализме и в Словакии возрастает, однако по сравнению с чешскими и моравскими областями этот подъем был гораздо меньше.

На развитие сельского хозяйства в нашей стране, в особенности же в Словакии, тяжело повлияли два капиталистических кризиса в 1870 и 1930 годы. Эксплуатация мелких крестьян при посредничестве рынка и кредита дошло до апогея. Диапазон между ценами на сельскохозяйственные продукты и на средства производства ухудшался, сильнее всего в словацких областях, где цены сельскохозяйственных продуктов были на 5—15 % ниже, а у некоторых видов продуктов даже на 20 %.

Хозяйство Словакии в период начала социалистического строительства отставало от чешских и моравских областей больше, чем на 50 лет. Целенаправленная политика Коммунистической партии Чехословакии после 1945 года позволила резкий экономический размах словацкой промышленности и сельского хозяйства. Различия в промышленной отсталости Словакии были устранены полностью и сокращены в сельском хозяйстве. Промышленное развитие Словакии создало и экономические предпосылки для подъема интенсивности сельскохозяйственного производства. Из множества мелких сельскохозяйственных предприятий с площадью около 5 га сельскохозяйственной земли были созданы крупные сельскохозяйственные социалистические предприятия.

Общей чертой развития социалистического сельского хозяйства в Словакии отмечается более быстрый подъем продукции животноводства по сравнению с растениеводством, что соответствует повышенному жизненному уровню населения и все возрастающей доле Словакии в общей валовой продукции сельского хозяйства ЧССР. Производительность труда в сельском хозяйстве увеличилась уже почти в три раза.

The Development of the Intensity of Agricultural Production in Slovakia since 1848

The economic development of both territorial parts of Czechoslovakia in the past was unequal in consequence of the diverse political and economical conditions under feudalism and capitalism.

Under the feudal system the Slovak population was compelled to move to the mountains with inferior natural and economical conditions of production. Thus mountain regions formed with the largest density of population and with the smallest possibility of subsistence. Differentiation of the peasantry increased together with the development of capitalism. The country was ruled by large estates, small farmers had little land, and the number of landless peasants increased.

The removal of feudalism, which, compared with western Europe, was late in the Austrian Monarchy by 50—60 years, did not, unlike in Bohemia and Moravia, take place at once in Slovakia. The abolition of feudalism was imperfect, the ruling class of large land-owners prolonged the feudal conditions by tens of years, the Slovak small farmers were robbed of their land in the course of the "releasing" from feudalism. The scattering of land was made even worse by the right of inheritance.

All this delayed the development of the intensity of agriculture in Slovakia at the time of the beginning of capitalism. The free land market under capitalism, lack of credit, and the growing pressure of landless peasants became the cause of a further breaking up of land. Farms with numerous families and with a small income were put up for auction, and that particularly in the crisis of the seventies. Impoverished farmers and landless peasants were exposed to a double oppression: social and national. The backward industry was not able to absorb the growth of population, and a large-scale emigration set in.

The three-field system of farming, which rapidly disappeared in Bohemia and Moravia after 1848, was maintained, particularly at higher altitudes, until long in the second half of the 19th century and did not even disappear completely in the pre-Munich republic. Only in the fertile regions of Slovakia this extensive system was replaced more rapidly by intensive systems of alternating farming, and that above all in large farms. Because of lack of capital small farmers were not able to adopt intensive systems of farming as quickly as could be done by large farmers. Also in Slovakia the intensity of agricultural production under capitalism shows a rising tendency, which, however, was much lower compared with Moravia and Slovakia.

The development of agriculture in this country, and particularly in Slovakia, was delayed considerably by two capitalistic crises in the years 1870 and 1930. The exploitation of small farmers by means of the market and credits reached its peak. The difference between the prices of agricultural products and production costs deteriorated most strongly in Slovakia, where the prices of agricultural products were lower by from 5 to 15 per cent, and in the case of some products even by as much as 20 per cent.

At the time of the beginning of socialist construction the economy of Slovakia was more than 50 years behind that of Bohemia and Moravia. The purposeful policy of the Communist Party of Czechoslovakia after 1945 resulted in a mighty and rapid economical ascent both of Slovak industry and agriculture. Differences in the industrial standard between Slovakia and the other parts of the country were removed completely and decreased in the sphere of agriculture. The industrial development of Slovakia established also economic conditions for a rising of the intensity of agricultural production. Out of the scattered farms of an average size of approximately 5 hectares large socialist agricultural enterprises have been formed.

A general feature of the development of socialist agriculture in Slovakia is the more rapid increasing of livestock production as compared with crop production,

which is in conformity with the higher living standard of the population and with the increasing share of Slovakia in the total gross agricultural production of the ČSSR. Productivity of agricultural work has increased almost three times.

Prof. dr. inž. František Lom, DrSc.,

Vysoká škola chemickotechnologická,
katedra ekonomiky potravinářského
průmyslu, Praha-Dejvice, Technická 5